

# MONOPOLY V HELÉNISTICKÉM A ŘÍMSKÉM EGYPTĚ DO KONCE II. STOLETÍ N. L.

Stanislav Balík

Jednou z nejpozoruhodnějších institucí, s nimiž se setkáváme v některých starověkých státech, byly *m o n o p o l y*, podílející se ve větší či menší míře na jejich hospodářství.\*)

## I

Největšího rozmachu dosáhly monopoly v Egyptě, kde Ptolemaiovci "zorganovali skutečný etatismus" (E l l u l).

O tom, jak hluboko pronikly monopoly v ptolemaiovském Egyptě do různých odvětví hospodářského života země, ukazuje už jejich pouhý výčet.

K nejvýznamnějším patřily vedle monopolu na olej a na sůl monopoly textilní a pivovarský. Kromě nich existovaly ještě další monopoly, jako lázeňský, na vonné látky a koření, horní, sodný, na purpur, kamenec, papyrus, chov hus, či monopoly honební, bankovní, mincovní, barvířský, valchářský atd.

Jejich povaha byla různá.<sup>1)</sup> Některé z nich (solný, olejní, bankovní

\* ) Pokládám za svou milou povinnost poděkovat prof. dr. Jiřímu Cvetlerovi za cenné připomínky k mé práci a za upřímný zájem o ni.

<sup>1)</sup> K pojmu "m o n o p o l" srv. nejnověji V. U r f u s, Ekonomická a právní kategorie monopolu a její vývojové proměny. Nárys základní problematiky. In: POCTA AKADEMIKU VÁCLAVU VANĚČKOVI K 70. NAROZENINÁM, Praha 1975, str. 369-386.

Ze starší literatury, zabývající se širší problematikou monopolů, srv. zejména M. R o s t o v t z e f f, The Social and Economic History of the Roman Empire. Oxford 1926; A. A n d r é a d è s, Τὰ μονοπώλια τῶν Λαγιδῶν καὶ ἡ προέλευσις αὐτῶν. In: PRACTICA DE L'ACADÉMIE D'ATHÈNES VII/1932, str. 207n.; A. A n d r é a d è s, De l'origine des monopoles ptolémaïques. In: MELANGES MASPERO 11/1934 str. 289n.; M. R o s t o v t z e f f, Social and Economic History of Hellenistic World, I-III, Oxford 1941; F.M. H e i c h e l h e i m, Recent Discoveries in ancient economic History. In: HISTORIA II/1953, str. 129n.; Cl. P r é a u x, Sur les origines des monopoles Lagides. In: CHRONIQUES D'EGYPTE XXIX 1954, str. 312n. R. T a u b e n s c h l a g, The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri 332 B.C. - 640 A.D. 2. rozšířené a opravené vydání, Warszawa 1955. Dále jen "T a u b e n s c h l a g, Law".

atd.) byly absolutní. Jiné (jako např. lázeňský, barvířský atd.) nedosahovaly takové intenzity, i když i u nich, jak vyplývá už ze samé povahy monopolu, se projevuje snaha o vyloučení všech, monopolistovi konkurujících subjektů. A konečně, v některých případech je sporné, zda šlo o monopol či nikoli.

1.

Nejlépe a nejúplněji jsme zpraveni o státním či královském olejním monopolu (ἐλαϊκή) a to hlavně zásluhou Fajjúmského papyru, obsahujícího tzv. "Zákony o příjmech" - jak je nyní věda běžně nazývá - Ptolemaia II. Philadelpa z let 259/258 př. n. l. a jiných snad méně proslulých, ale nemálo důležitých papyrů a ostrak.

Jak se dá usuzovat zejména ze třetí části (C) Fajjúmského papyru, již by bylo možno právem nazvat papyrem o monopolu,<sup>2)</sup> byl olejní monopol propracován velmi podrobně a s důkladností, svědčící o vystupňovaném zájmu státu na jeho využití.

Usuzujeme tak z toho, že už setí či vysazování olejnatých rostlin, podléhajících monopolu (podle col. 39 zákonů o příjmech k nim patřily např. sezam, len, kroton aj., kupodivu však nikoli olivy), bylo důkladně organizováno (col. 41,3-43,25) a kontrolováno (zejména col. 41,3-13 a 42,3-43,2). Osivo bylo pěstitelům (γεωργοί) přidělováno úředně (prostřednictvím nomarchů a toparchů, νομάρχης, τοπάρχης) na úvěr, splatný po úrodě v naturáliích, tj. ve vypěstovaných plodinách,<sup>3)</sup> a za pevně stanovené ceny (col. 41,15n a 43,3n.). Pouze některé privilegované osoby vyňaté z daňové povinnosti (ἀτελεῖς) či držící od krále vesnice nebo pozemky (χώρα ἐν ὄρωρεῖ, χώρα ἐν συντάξει),<sup>4)</sup> si mohly potřebné množství osiva vzít přímo z úrody a pak zaplatit stanovenou cenu (col.

<sup>2)</sup> Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus. Vyd. P.B. Grenfell s úvodem J.P. Mahaffyho, Oxford 1896, str. XXXIV. Text zákonů je na str. 1-73. Odkazy v textu, není-li citováno jiné vydání, jsou z této edice. Dále jen "Grenfell, Revenue Laws".

Přehled starší literatury o olejním monopolu podává Taubenschlag, Law, str. 667, pozn. 55.

<sup>3)</sup> Později, ještě během III.stol. př. n. l. byl úvěr placen penězi, nikoli v naturáliích. Srv. k tomu U. Wilcken, Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft. In: SCHOLLERS JAHRBUCH FÜR GESETZGEBUNG, VERWALTUNG UND VOLKSWIRTSCHAFT IM DEUTSCHEN REICH, 45, München-Leipzig 1921, str. 399, pozn. 6.

<sup>4)</sup> Podle Mahaffyho (Srv. Grenfell, Revenue Laws), str. XXXVIII, pozemky, případně vesnice ἐν ὄρωρεῖ byly dávány králem do doživotní držby. Bývaly spojovány buď s nějakým omezením (např. povinností pěstovat určité rostlinné kultury) nebo naopak s prominutím daní, příslušejících králi. Držba ἐν συντάξει mohla zahrnovat nejen půdu a vesnice, ale i příjmy z nich. Grenfell, Revenue Laws, str. 137 k tomu poznamenává, že držitelé půdy či vesnic ἐν συντάξει byli většinou kněží (chrámy), zatímco půda ἐν ὄρωρεῖ byla dávana dvořanům.

43,11-19). Osevní plocha hlavních olejnatých kultur (sezam, kroton), zahrnující i královské domény,<sup>5)</sup> byla pro jednotlivé nomy přesně stanovena (col. 60-70). Některé nomy, kde se olejnaté rostliny pěstovaly, musely osít část půdy pro jiné nomy, kde se tyto rostliny z různých důvodů nepěstovaly. Za nedodržení osevního plánu (neosetí stanovené osevní plochy) byli odpovědní úředníci (nomarch, toparch, ekonom, účetní úředník, οἰκονόμος, ἀντιγραφεύς) potrestáni pokutou ve prospěch státu a museli zaplatit nájemcům olejního monopolu škodu, tím vzniklou (col. 41,1-3 a 43,1-10). Pěstitelé museli pod přísahou oznámit nejen výměru půdy, oseté tím kterým druhem olejnatých rostlin, ale i předpokládanou úrodu, uzavřít o tom s nájemcem monopolu smlouvu, úředně zapečetěnou (col. 42,3-43,2). Sklizeň směli pěstitelé prodat za úředně stanovené ceny (col. 39,1-12)<sup>6)</sup> pouze nájemci monopolu, který mohl vykoupené produkty odvézt z vesnice jen s úředním svolením (po předložení příjmového dokladu o tom, kolik jich od pěstitele převzal) vesnického starosty (kómarch, κωμάρχης) (col. 39,19-40,8).

Vykoupená jádra olejnatých rostlin (vyjma množství, potřebné k dalšímu osevu) byla zpracovávána převážně ve státních lisovnách oleje (ἐλαιουργεῖα), zřízených na pokyn a se souhlasem odpovědných úředníků (ekonom a účetního úředníka) v jednotlivých vesnicích (col. 44). Ekonom a účetní úředník se museli (podle col. 43,13-18 pod pohrůžkou pokuty ve prospěch státu a náhrady škody ve prospěch nájemce monopolu) postarat o dodání dostatečného množství surovin k výrobě oleje (col. 44),<sup>7)</sup> o zabezpečení manufaktury pracovními silami<sup>8)</sup> a o její vybavení nástroji a nářadím atd. (col. 45,19-46,20). Současně s tím však zákony o pří-

---

<sup>5)</sup> Svědčí o tom P. Cairo 10271 = L. M i t t e i s - U. W i l c k e n, Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, I. 2, Berlin 1912, str. 364, č. 304. V tomto papyru ze III. stol. př. n. l. žádají nájemci královských pozemků vesnice Philopator zaplacení krotonu, který dodali nájemci olejního monopolu. Papyrus ukazuje dvě důležité skutečnosti, a to

1. že olejnaté rostliny byly pěstovány i na královských pozemcích a dodávány pak nájemcům olejního monopolu a

2. že nájemci královských pozemků patří k vrstvě nepriviligovaných pěstitelů, protože stejně jako oni dostávají plnou cenu odevzdaných plodin, z níž pak odvádějí 25% daň.

<sup>6)</sup> Privilegované skupiny, o nichž jsem už mluvil, dostávaly sice o 1/4 méně než ostatní pěstitelé, tento rozdíl se však ve skutečnosti rovnal právě dani (podle col. 39,13-18 in natura), kterou museli takto zdánlivě zvýhodnění nepriviligovaní pěstitelé - na rozdíl od privilegovaných - platit.

<sup>7)</sup> Srv. dále P. Hib. 43; P. Tebt. III 703,134-164.

<sup>8)</sup> Právní postavení dělníků v lisovnách oleje není jednoznačně vyjasněno.

Např. M. R o s t o w z e w, Studien zur Geschichte des römischen Kolonat. Erstes Beiheft zum Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete, Leipzig-Berlin 1910, str. 66 je pokládal za "Leibeigene des Staates" (doslovně "nevolníky státu" či "státní nevolníky", kolony).

jmech stanovily (col. 45,19-46,20), že ekonom nemá přímo zasahovat do práce v lisovně oleje ke škodě nájemce olejního monopolu. Olejní manufaktury, které nemohly být zřizovány ve vesnicích, osvobozených od daní (col. 44), pracovaly pod přímou kontrolou nájemce monopolu a zvláštního úředníka, ustanoveného ekonomem a účetním úředníkem (col. 45,19-46,20). Oba měli společně vykonávat pravomoc nad všemi olejářskými dělníky v nomu, nutit je osobně ke každodenní práci, dohlížet na zpracování stanoveného minima surovin (sezamu, krotonu atd.), zabezpečit nástroje a nářadí před zneužitím v době pracovního klidu a vyplácet dělníkům přesně stanovené mzdy (col. 45,19-46,20). Dělníci a nájemci monopolu měli dostávat podíl z rozdílu mezi náklady a prodejní cenou oleje; dělníci měli obdržet vyšší podíl než nájemci (col. 45,1-12).<sup>9)</sup> Pokud byl vyroben olej navíc, připadl státu (col. 59,8-9 a 60,15-17). Současně s tím však zákony o příjmech (col. 47,1-9) zakazují ekonomovi nebo nájemci monopolu uzavírat s dělníky jakoukoli dohodu o množství oleje, který měl být vyroben.

Vedle státních olejních manufaktur vyráběly různé druhy olejů ještě také chrámové lisovny (před zavedením státního olejního monopolu měly ve výrobě patrně rozhodující postavení). I ty však byly postaveny pod velmi přísnou kontrolu státu: Chrámoví úředníci, odpovědní za výrobu oleje, museli oznámit nájemci olejního monopolu a zástupci ekonoma a účetního úředníka, kolik je v chrámu lisoven oleje a počet lisů a moždířů v nich. Chrámové lisovny pak měly být podrobeny prohlídce, moždíře a lisy zapečetěny. Zanedbání těchto povinností odpovědnými chrámovými úředníky bylo stíháno pokutou tří talentů ve prospěch státní pokladny a pětinasobkem odhadované škody, způsobené nájemci monopolu. Chrámy směly ve své režii vyrábět jen sezamový olej. Jeho celoroční plánovanou spo-

---

Naproti tomu Cl. P r é a u x, L'économie royale des Lagides, Bruxelles 1939, str. 79n. upozornila nejen na to, že výrazu "nevolnictví" nelze - i vzhledem k proměnlivosti této instituce - v této souvislosti použít, ale i na řadu smluvních prvků v právním vztahu mezi dělníkem a nájemcem monopolu.

F. H e i c h e l h e i m, Monopole (In: PAULY - WISSOWA, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Vyd. W. K r o l l, XVI. 1, Stuttgart 1933) sl. 166n. soudí, že šlo o svobodné pracovníky, najímané ekonomem buď v rámci smlouvy nebo v důsledku uložení pracovní povinnosti. V obou uvedených případech dělníci nesměli opustit daný nomos, jinak je nájemce monopolu, ekonom a účetní úředník mohli stíhat jako psance (ἀγώγιμοι), nepoživající ani právo asyly v chrámech. Olejní dělníci byli pokládáni právně za ἐπιπεπλεγμένοι ταῖς προσόδοις, zřizence státních peněžních ústavů. Grov. P. Tebt. I, 5, 168n.; UPZ, I. str. 491 (č. 97), 560 (č. 23), 561 (č. 32-34); F. P r e i s i g k e - E. K i e s s l i n g, Wörterbuch der griechischen Papyruskunden mit Einschluss der griechischen Inschriften, Aufschriften, Ostraka, Mumienschilder usw. auf Ägypten, II, Berlin 1928, str. 408.

<sup>9)</sup> G r e n f e l l, Revenue Laws, str. 139 to vysvětloval snahou zákonodárce hájit zájmy egyptských feláhů proti přistěhovalým (alespoň ve většině) nájemcům olejního monopolu.

třebu musely chrámové lisovny vyrobit během dvou měsíců, a to za přímé účasti a dohledu nájemce monopolu a zástupce ekonoma a antigraphea. Jiné druhy olejů a případné chybějící množství sezamového oleje musely chrámy kupovat za pevné ceny od nájemců monopolu. Vyrobený olej měl sloužit pouze potřebám chrámu, a proto se nesměl prodávat (col. 50,20-52,3).

Jestliže výroba oleje v chrámech (byť i přesně kontrolovaná a v omezeném rozsahu) byla - podobně jako ponechání nutného osiva pěstitelům olejnatých rostlin ve vesnicích, osvobozených od daní, výjimkou z pravidla a naznačuje v tomto směru určitý kompromis, byla přísně zakázána jakákoli soukromá výroba oleje, vymykající se státnímu monopolu. Podle ustanovení col. 49,5-50,5 museli majitelé olejních lisů a mozdíků tyto své výrobní nástroje úředně zaregistrovat a odevzdat do státních olejních manufaktur. Nesplnění této povinnosti se stíhalo pokutou pěti talentů ve prospěch státu a pětinasobkem škody, způsobené nájemci monopolu. Tajná výroba oleje či nákup oleje od někoho jiného než od nájemce monopolu byly trestány jednak pokutou a propadnutím oleje a surovin, jednak blíže neurčeným trestem se strany krále.

Stejně jako pěstování olejnatých rostlin a výroba oleje byl plně monopolizován také obchod olejem.

Všichni obchodníci, jež zákony o příjmech a jiné papyry označují různě (κάπηλος, μετάβολος, έλαιοκάπηλος, έλαιοπράτες, έλαιοπώλης, έξειληφός την διάθεσιν καὶ τὸ τέλος τοῦ έλαίου<sup>10)</sup> či jinak), museli být zapsáni v seznamu, uvedeném zvláštním úředníkem (ἀντιγραφεύς, καθεστηκώς), jmenovaným ekonomem a účetním úředníkem (col. 47,10-48,2).<sup>11)</sup> Toto opatření se vztahovalo patrně i na alexandrijské obchodníky (καλινπρατοῦντες),<sup>12)</sup> i když se o tom v citovaném ustanovení (col. 47,10-48,2) výslovně nemlu-

<sup>10)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 168 soudí, že έλαιοπώλης a έξειληφός την διάθεσιν καὶ τὸ τέλος τοῦ έλαίου byli zvláštními nájemci monopolu na prodej oleje (mohli se jimi v jedné osobě stát také nájemci monopolu na výrobu oleje), kteří měli pod dohledem ekonoma nebo jeho zástupce rozdělovat olej obchodníkům v drobném. Tomu by podle mého názoru nasvědčovalo nepřímo ustanovení col. 48,3-49,4 zákonů o příjmech (stanovilo, že smlouva o poskytnutí oleje do komisionního prodeje, s níž se v tomto ustanovení počítá, má být uzavřena s obchodníkem, který v dražbě nabídl nejvíc), samozřejmě za předpokladu, že rekonstrukce a výklad silně úryvkovitěho textu v col. 49,1-4 jsou správné.

V M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 244, pozn. 3 se uvádí, že έξειληφότες τὸ τέλος mohli být podpachtýři (podnájemci, Afterpächter) nájemce olejního monopolu, ustaveného pro celý nomos (ὁ ἀγοράσας τὸν νομόν) a vystupujícího, jak naznačuje ustanovení col. 56,14n. zákonů o příjmech především v úloze nájemce daní.

<sup>11)</sup> V Alexandrii jej jmenoval ekonom. Nazýval se ἀντιγραφεύς τῆς ὄνῆς Srv. Grenfell, R e v e n u e L a w s, col. 54,20.

<sup>12)</sup> Rozdíl mezi κάπηλοι a μετάβολοι, působícími ve vnitrozemí a alexandrijskými καλινπρατοῦντες (překupníci, velkoobchodníci atd.) není zcela jasný. Srv.

ví. Zmíněný úředník měl společně s obchodníky a nájemci monopolu dohodnout denní dodávky oleje, odevzdávané pak obchodníkům jednou za pět dní do komisního prodeje (col. 48,3-49,4). Olej, který se obchodníci takto zavázali odebrat, byl dán deset dní před počátkem měsíce do dražby (aukce). Po jejím uplynutí byla uzavřena smlouva (col. 48,3-49,4) a to ve vnitrozemí na měsíc, v Alexandrii na delší dobu (47,10-48,2).<sup>13)</sup>

Zapsaní (zaregistrovaní) obchodníci, jimž bylo propachtováno v určitém městě či vesnici výhradné právo (monopol) na obchod s olejem, směli jej prodávat jen za úředně stanovené ceny (zejména col. 40,9-20), které však mohly být vládou kdykoli, jak ukazují úpravy cen v tomto ustanovení, velmi citelně (o více než 50%) zvýšeny.<sup>14)</sup> Kromě toho patrně i obchodníci sami je nezákonně zvyšovali, využívající svého monopolního postavení na místních trzích.<sup>15)</sup>

Královský monopol na výrobu a prodej oleje byl velmi intenzívně chráněn nejrůznějšími prostředky, k nimž patřily zejména: zákaz soukromé výroby a nákupu oleje od neoprávněných osob (col. 49,5-50,3), omezení výroby olejů v chrámech a zákaz obchodu s olejem, tam vyrobeným (col. 50,20-52,3), omezení dovozu do Alexandrie (col. 50,6-13), zákaz dovozu oleje k prodeji ve vnitrozemí (χώρα) a zavedení ochranného cla na dovoz oleje k vlastní potřebě dovozce (col. 52,7-25), zákaz používání sádkla jako náhražky za oleje (col. 50,14-19), právo provádět domovní prohlídky (ζητησις) u osob, podezřelých z nezákonné výroby nebo pašování oleje (col. 55,17-56,13), právo pachatele zatknout a předvést<sup>16)</sup> atd.

---

k tomu Grenfell, Revenue Laws, str. 142-143; J. Hasebroek, Staat und Handel im alten Griechenland, Tübingen 1928, str. 1-2; Heichelheim, Monopole, sl. 167; Préaux, L'économie, str. 81 (zejména také pozn. 1-3).

<sup>13)</sup> Podle Grenfell, Revenue Laws, str. 158 prodávali nájemci monopolu ve vnitrozemí olej v dražbě maloobchodníkům přímo. V Alexandrii stojí mezi nájemci monopolu a obchodníky zprostředkovatelé (makléři, προπωληταί).

<sup>14)</sup> Není vyloučeno, že zvýšení cen méně hodnotných olejů a jejich vyrovnání s cenou sezamového oleje mělo sloužit k tomu, aby se udržela poptávka po něm. Grenfell, Revenue Laws, str. 129 se však zmýlil, když se domníval, že taková možnost vlády "ukazuje propast, jež odděluje starověké národní hospodářství od moderního".

<sup>15)</sup> Svědčí o tom např. P. Tebt. 703,174-176; P. Petrie II, 38 (b). Srov. III, 53 (e), str. 148 = Mittels-Wilckens, Grundzüge, I. 2, str. 360n, č. 300, obsahující oznámení královského písaře Hora (z let 243-242 př. n.l.) o tom, že za své cesty po Dolním Egyptě zjistil prodej oleje za předražené ceny "... τὸ ἔλαιον π/ωλ/εἴσθαι πλεονοῦς τιμῆς τῆς ἐν τῷ προστὰγματι". Srv. dále P. Lille I, I,3,55-61 = Mittels-Wilckens, Grundzüge, I. 2, str. 361n., č. 301, obsahující oběžník (přibližně z let 241-240 př. n.l.), určený obchodníkům olejem a oznamující jim, že do Fajjúmské oblasti je vyslán úředně jistý Hérakleidés, oprávněný za pomoci policie zatknout a předvést do Alexandrie k ministru financí (διοικητή) každého obchodníka, předražujícího olej.

<sup>16)</sup> Srv. k tomu Extrait du cahier des copies de lettres envoyées par le basilicogrammate de l'Arsinoite, P. Sorbonne inv. 391. Vyd. M. Hombert, In: REVUE

Olejný monopol příslušel králi, který své výlučné oprávnění, či lépe, jeho výkon v jednotlivých částech země (nomech) pronajímal a to zpravidla na 2 roky (shodná ustanovení col. 57,1-5 a 59,1-5) nájemcům monopolu.

Předmětem nájmu byl výkon výlučného práva jak na výrobu oleje, tak na obchod s ním.

O právech a povinnostech i o činnosti nájemců monopolu (οί την έλαϊκήν έχοντες, οί πριάμενοι την έλαϊκήν, οί την έλαϊκήν έχοντες atd.) se dovídáme ze zákonů o příjmech i z jiných pramenů. Z nich je zřejmé, že nájemci olejnýho monopolu plnili spolu s úředníky státu řadu důležitých funkcí (v době osevu olejných rostlin, jejich sklizně, výkupu při zpracování v olejních manufakturách, při dodávkách oleje atd.). Současně s tím však podrobná úprava olejnýho monopolu, hlavně jeho cenová politika, neskýtala příliš mnoho prostoru ke spekulaci. Nájemce monopolu byl vázán úředně stanovenou osevní plochou olejných kultur (což mu znemožňovalo zaměřit se na nejvyhledávanější a nejvýhodnější olejnate rostliny), nákupními cenami surovin, stejně jako stanovenými výrobními náklady a prodejními cenami (kde navíc působí ještě dražba), přesně stanovenou (25%) daní, vybíranou od pěstitelů, atd. I z rozdílu mezi náklady a prodejní cenou musel dávat větší díl dělníkům jako plat (πάτερον). Avšak, i když ve srovnání s nájemci daní, o nichž se mluví v jiných částech (A,B) zákonů o příjmech, neměl nájemce monopolu tak volné pole ke spekulaci a k získávání přebytků, měl v podstatě zabezpečeny značné příjmy jak z rozdílu mezi náklady a prodejní cenou, různých pokut, odškodného, ochranných cel apod., tak z 5-10% podílu (tantiémy, όψώνιον) z obnosu, který odváděl králi.<sup>17)</sup> Poukazem na tyto příjmy se někteří autoři snaží řešit nesnadnou otázku přitažlivosti takto podrobného monopolu pro nájemce.<sup>18)</sup>

S monopolem byla pravděpodobně spojena, jak naznačují některé prameny<sup>19)</sup> a jak usuzují i někteří autoři,<sup>20)</sup> zvláštní olejný daň (έλαϊκή,

---

BELGIE DE PHIL. ET D'HISTOIRE 4 1925, str. 654-655 = SB 7202. P. Hib. 59 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 362, č. 302.

<sup>17)</sup> Srv. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 244.

<sup>18)</sup> Srv. G r e n f e l l, Revenue Laws, str. 128; M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 184 a 244.

<sup>19)</sup> Např. Tait Ostr. I Bodl. 27,28; WO II, 1230, atd.

<sup>20)</sup> Srov. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, kde se W i l c k e n přes jisté váhání postavil na stanovisko, že kromě prodejní ceny byla od spotřebitelů vybírána ještě zvláštní olejný daň (έλαϊκή). Svě stanovisko opřel jednak o ustanovení col. 56,14-16 zákonů o příjmech, vztahující se podle něho nikoli na dovozní clo (jak soudil např. G r e n f e l l, Revenue Laws, str. 160), ale na spotřebitel-

έλαίου τιμή, τιμή έλαίου κατ κίκιος aj.), jejíž povaha (zejména to, zda jde o daň analogickou solné dani, άλική, či nikoli) není dosud plně vyjasněna.

Olejní monopol (výlučné právo na výrobu a prodej oleje), jehož organizací a hlavní rysy jsem právě vylíčil, byl **m o n o p o l e m a b - s o l u t n í m**.

Jiným důležitým monopolem tohoto druhu byl **m o n o p o l s o l n ý** (άλας, άλική), opírající se právně o panovníkovo vlastnictví půdy a vod v Egyptě.

Ačkoli solný monopol zahrnoval nepochybně jak výlučné právo na dobývání (těžbu) soli, tak na obchod s ní, jsme blíže informováni jen o jeho obchodní stránce.

Vyplývá to ze skutečnosti, že dochované prameny z Horního a Středního Egypta se vůbec nezmiňují o produkci soli, soustředěné do Dolního Egypta, hlavně do nilské delty a okolí.<sup>21)</sup>

Z textů, pocházejících převážně ze II.stol. př. n. l., méně z doby pozdější, můžeme přes jejich stručnost a úlomkovitost vyvodit některé důležité poznatky o solném monopolu.

Především je zřejmé, že v Egyptě existovala zvláštní solná daň (άλική), jejíž existenci dosvědčuje řada pramenů, zejména ostrak.<sup>22)</sup> Tuto daň platili v plném rozsahu svobodní dospělí muži, v omezené výši

---

skou daň, jednak o P. Tebt. I, 38,10 (= M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 362-363, ž. 303, ř. 10), z jehož slov "έξειληφότος την διάθεσι/v και τὸ τέλος τοῦ έλαίου" vyvozuje, že vedle daně z vypěstovaných plodin (col. 39,13-18 zákonů o příjmech) a dovozního cla (např. col. 52,7-53,3 zákonů o příjmech) existovala ještě zvláštní olejná daň, jež nebyla zahrnuta do ceny oleje, ale platila se - podobně jako solná daň (άλική) - zvlášť.

H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 168n. soudí, že se od spotřebitele vybírala olejná daň (έλαίου τιμή, τιμή έλαίου κατ κίκιος atd.), placená z hlavy za nucenou spotřebu. Tato jeho konstrukce vychází z analogie olejná daň-solná daň. Na podporu svého názoru uvádí řadu pramenných odkazů, týkajících se ve skutečnosti jednak olejná daně, jednak výtěžku z prodeje oleje.

P r é a u x, L'économie, str. 91 se staví v zásadě proti této analogii i proti směšování pojmů "τιμή έλαίου" a "έλαϊκή". Zvláštní olejná daň sice připouští, rozбором některých pramenů však nápadně ukazuje, že poplatky "έλαίου", "ὕπερ τιμῆς έλαίου" a "ὕπερ έλαϊκῆς" nelze vždy ztotožňovat.

Obdobné stanovisko zastává také W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 189n.

<sup>21)</sup> Srv. A. B o u c h é - L e c l e r c q, Histoire des Lagides, Paris 1903-1907, III, str. 239.

<sup>22)</sup> Z Horního Egypta jsou to zejména:

WO II, 305-316, 1227 (= 309a), 1337, 1340, 1492-1494; MO II, 7; O. Strasb. 3-6,37, 176; BGU VI, 1319-1335. Tait Ostr. I Bodl. 3-24,29; Tait Ostr. I Cambr. 1,2; Tait Ostr. I Petr. 36,57.

Ze Středního Egypta jsou to zejména:

P. Hib. 112,3; P. Petrie III 67 (b). 108.109.111.112 (a); PSI 338; SB 6279, 6308 III 6; P. Cairo Zen. 59130,20, 59206,29.47.68. 59275,17. 59297,18. 29604,5.

také ženy a otroci; děti ji neplatily.<sup>23)</sup> Od solné daně, jejíž výše od konce II.stol. vzrůstá v souvislosti s krizí ptolemaiovského státu,<sup>24)</sup> mohli být na čas osvobozeni rolníci jednotlivých vesnic<sup>25)</sup> a dále učitelé tělocviku a psaní, herci a vítězní atleti.<sup>26)</sup> Od solné daně bylo pravděpodobně osvobozeno také vojsko, úřednictvo a duchovenstvo. Tyto složky odebíraly sůl přímo od státu, jemuž také platily prostřednictvím královských bank tzv. τιμή ἀλός či ἀλική λερῶν, tj. kupní cenu soli.<sup>27)</sup> Úhrnně stanovená (paušální) solná daň byla vybírána prostřednictvím nájemců daní, kteří odváděli výtěžek do královské pokladny.<sup>28)</sup>

Kromě solné daně, odváděné příslušnému nájemci daně, platili spotřebitelé ještě pevně stanovenou kupní cenu ( τιμή ) za skutečně odebrané množství soli obchodníku solí ( ἀλοπώλης ), který vystupuje jako prostředník mezi královskými solnými podniky a spotřebitelem.<sup>29)</sup>

Dalším absolutním monopolem, zasahujícím hluboko do finančního hospodářství Egypta, byl m o n o p o l b a n k o v n í ( τράπεζα ), spočívající ve výlučném právu k provozování bankovní činnosti všeho druhu.

Bankovní monopol, o němž jsme blíže zpraveni řadou pramenů (zejména také col. 73-78 zákonů o příjmech), se opíral organizačně o hierarchicky vybudovanou soustavu bank a peněžních ústavů, pokrývající celý stát. V jejím čele stála alexandrijská ústřední královská banka ( ἡ παρὰ τοῦ βασιλέως τράπεζα ), spravovaná nejvyšším královským finančním úředníkem ministrem financí, διοικητής ).<sup>30)</sup> Této bance, jejíž funkce ne-

---

<sup>23)</sup> Např. P. Lille I,27 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I.2, str. 232, č. 199 = BL I. str. 202; P. Frankf. 5; PSI 493; O. Strassb. 5; BGU VI, str. 100n. atd.

<sup>24)</sup> F. H e i c h e l h e i m, Wirtschaftliche Schwankungen der Zeit von Alexander bis Augustus. In: BEITRÄGE ZUR ERFORSCHUNG DER WIRTSCHAFTLICHEN WECHSELLAGEN, AUFSCHWUNG, KRISE, STOCKUNG. Vyd. A. S p i e t h o f f, Heft 3, Jena 1930, str. 22n.

<sup>25)</sup> P. Cairo Zen. 59130,15n.

<sup>26)</sup> P. Hal. I,260n.

<sup>27)</sup> WO II, 341 a 1227 (= 309a). Srov. výklad k nim ve W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 144n., kde také autor usuzuje, že vojsko bylo vyňato z placení solné daně. Tait Ostr. I Bodl. 52.

<sup>28)</sup> Např. P. Cairo Zen. 59206 a 59297.

<sup>29)</sup> Srv. W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 143. Jaké bylo právní postavení obchodníků solí a do jaké míry byla vůbec přípustná soukromá iniciativa (srov. G r e n f e l l - H u n t, Hibeh Papyri, I, str. 352, č. 152), lze stěží uspokojivě vysvětlit i vzhledem k přílišné úryvkovitosti a stručnosti dochovaných pramenů.

<sup>30)</sup> Svědčí o tom P. Cairo Zen. 59503, z něhož je také zřejmé, že dioiketem byl v té době Apollonios. Není však jasné, zda Apollonios vystupuje v roli úředníka či ná-

jsou blíže známy, podléhaly v jednotlivých nomech banky (nazývané αἱ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς νομοῖς τράπεζαι ἢ βασιλικαὶ τράπεζαι), jejichž vedoucí úředníci, tzv. královští bankéři (βασιλικοὶ τραπεζίται), byli do svého úřadu dosazováni ministrem financí.<sup>31)</sup> Krajským bankám v nomech byly podřízeny banky v okresech (μερίς), městech (τοπιον, τόπος) a vesnicích,<sup>32)</sup> pracujících ve III.stol. př. n.l. pod dohledem ekonoma, o jehož povinnostech nás informuje papyrus z Tebtunis 703 (ř. 117-134), od II.stol. stratéga (στρατηγος ἐπὶ τῶν προσόδων).

Výlučné právo provozovat pomocí této soustavy v zemi bankovní činnost (zejména také - podle col. 74,5-7 zákonů o příjmech<sup>33)</sup> - prodávat, nakupovat a směňovat peníze) příslušelo panovníkovi. To znamená, že (a to platí alespoň ve III.stol.) mohly tuto činnost provozovat jen banky královské nebo banky (bankéři), jimž k tomu bylo pronajato oprávnění (koncese). Panovník totiž, podobně jako u jiných monopolů, výkon svého výlučného práva pronajímal, získáváje tak od nájemců monopolu část důchodů z bankovní činnosti, jimi provozované. Nikdo jiný (soukromé osoby, chrámy) nemohl bez koncese bankovní činnost zákonně provádět.

Jak bankovní soustava pracovala v rámci bankovního monopolu, načrtla nověji Cl. P r é a u x.<sup>34)</sup> Podle ní královské banky ve vesnicích a městech vyvíjely především rozsáhlou činnost jako královské pokladny, do nichž plynuly daně a jiné platby obyvatelstva. Shromážděné prostředky byly pravidelně (po deseti dnech) odváděny do propachtovaných bank, které s nimi mohly provádět nejrůznější tehdy známé a používané bankovní operace<sup>35)</sup> za účelem zisku. Stát jim však neposkytoval plnou volnost jednání, ale snažil se usměrňovat a omezovat prostor jejich činnosti

---

jemce. Srov. P r é a u x, L'économie, str. 284; M. R o s t o v t z e f f, A Large Estate in Egypt in the Third Century B.C.: A Study in Economical History. In: UNIVERSITY OF WISCONSIN STUDIES IN THE SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 6, Madison 1932, str. 162n, atd.

<sup>31)</sup> Tyto banky, jež bychom mohli označovat jako krajské, sídlily v hlavních městech nomů. Jsou dosvědčeny např. v Apollonopolis, Diospolis Magna, Diospolis Inferior, Hermonthis, Kóptos, Krokodilopolis, Memphis, Latopolis, Letopolis, Pathyris atd. Srv. k tomu P r é a u x, L'économie, str. 291; H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 182.

<sup>32)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 284.

<sup>33)</sup> Podle W i l c k e n o v y rekonstrukce. Srv. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 213, č. 181.

<sup>34)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 280n. Přehled starší literatury o bankovním monopolu podává T a u b e n s c h l a g, Law, str. 676, pozn. 96.

<sup>35)</sup> Srv. např. P r é a u x, L'économie, str. 289n.; H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 183.

různými prostředky (stanovením nejvyšší přípustné úrokové míry, směnného kursu atd.), aby tak vyloučil jejich nežádoucí soutěž.

Bankovní monopol prošel dlouhým vývojem, jehož příznačným rysem bylo postupné oslabování intenzity státní kontroly zejména ve vztahu k chrámům, jejichž činnost v ekonomické oblasti se oživuje a obnovuje již během II. a I. stol. př. n. l.<sup>36)</sup> Přes tuto vývojovou tendenci, která vedla až k pochybnosti o tom, zda ustanovení zákonů o příjmech platila a byla účinná ještě ve II. stol. př. n. l.,<sup>37)</sup> zůstala po celé období existence bankovního monopolu jeho charakteristickým rysem snaha sloužit nejen ekonomickým, ale i politickým zájmům státu, královské moci.<sup>38)</sup>

Snaha podepřít ekonomicky královskou moc plynulými příjmy se projevovovala nepochybně i u ostatních absolutních monopolů (mincovního, horního, sodného, pivovarnického, na vonné látky, honebního a na chov hus), i když navíc ještě mohly působit i jiné motivy, což vystupuje do popředí zejména u monopolu honebního.

Přestože o většině těchto monopolů jsme informováni jen velmi kuse a neúplně, pokusím se podat alespoň jejich stručný přehled.

**M i n c o v n í m o n o p o l** ( νόμισμα ) skýtal panovníkovi výlučné právo razit mince, určit druh oběživa, nahradit staré novým. O tom, že v ptolemaiovském Egyptě existoval takový monopol, dá se usuzovat z P. Cairo Zen. 59021. Dovídáme se z něho nepřímo o prostagmatu Ptolemaia II. Philadelpa, nařizujícím výměnu dosavadního oběživa, zvaného trisycha, oběživem novým. I když pravděpodobně tímto prostagmatem nebylo výslovně zakázáno používat cizí peníze v Egyptě, přece jen lze předpokládat, že prostagma zavádí mincovní monopol, jehož cílem bylo hospodářské a politické posílení státu.<sup>39)</sup>

**H o r n í m o n o p o l** ( μέταλλα ) spočíval v panovníkově výlučném právu na dobývání (těžbu) kovů a kamene. Opíral se právně - stejně jako monopol solný a na kamenec (ledek) - o panovníkovo vlastnictví veškeré půdy a nerostného bohatství v zemi.

Těžba kamene, jako vysoce důležitého stavebního materiálu souvisela úzce s prováděním veřejných prací. Byla přísně kontrolována a důkladně organizována. I když i v tomto případě Ptolemaiovci pronajímali částečně své výlučné právo na těžbu nájemcům, kteří nejvíce nabídli, veřejný a soukromý zájem zde tvoří zajímavou syntézu, promítající se výrazně

<sup>36)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 293n.

<sup>37)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 294.

<sup>38)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 295n.

<sup>39)</sup> B o u c h é - L e c l e r c q, Histoire, III, str. 171n. K tomu, zda zákaz trval či nikoli, srv. T a u b e n s c h l a g, Law, str. 675.

v organizaci monopolu. V jejím čele stál ministr financí. V každém nomu mu podléhal architekt (stavitel veřejných prací, ἀρχιτέκτων). Jemu pomáhali nižší úředníci (ἐπιστάτης, ἐγμετρειτής, ἑπαρχιτέκτων, ὁ τῶν λίθων διακρίνων, τεχνίτες, atd.), mezi nimiž hrál významnou úlohu tzv. náčelník prací (ἐργοδιώκτης), rozdělující práci. V lomech pracovali jednak svobodní dělníci (kameníci, lamači, ἐλευθερολάτομοι či prostě λάτομοι), jednak váleční zajatci a v případě potřeby i vojáci.<sup>40)</sup> Svobodní dělníci, pracující na základě smluv, uzavíraných vrchními dělníky (předáky, δεκατάρχαι), byli povinni vykonat stanovené množství práce (κάρτερον).<sup>41)</sup> Potřebné pracovní nástroje, mzdu a potraviny dostávali od státu.<sup>42)</sup> Vykonanou práci kontroloval a přejímal zvláštní královský úředník. Nájemci monopolu, jimiž se stávali nejčastěji vrchní dělníci, předáci,<sup>43)</sup> vystupují v dané soustavě buď jako podnikatelé (ἐργολάβοι) nebo jako náčelníci prací. Z daného systému se vymykají vesnice, propůjčené dvořanům (δωρεαῖ); zde právo zadávat a organizovat veřejné práce, tedy zřejmě i těžbu kamene, nepatřilo nájemci monopolu, ale držitelům vesnice.<sup>44)</sup>

Vedle výlučného práva na dobývání stavebního kamene patřilo do horního monopolu i královo výlučné právo na těžbu drahokamů a kovů (zejména vzácných). Rudné doly a naleziště drahokamů se získávaly již v době Staré říše válečnými výpravami.

Silní panovníci vykonávali monopolní oprávnění sami (ve své režii), slabí je poskytovali za náhradu chrámům, vládcům jednotlivých krajů atd.<sup>45)</sup>

Ptolemaiovci vykonávali monopol sami. I za jejich vlády se monopol vztahoval především na zlaté doly v Núbii, na naleziště drahokamů, roztroušená v různých, často velmi nehostinných místech Egypta a na přílehlých ostrovech v Rudém moři.

Železná ruda, důležitá nejen z hlediska hospodářského (na výrobu ná-

---

<sup>40)</sup> Vojáci konali v lomech samozřejmě především strážní službu. Jak vojáci, tak námořníci však mohli být odveleni na práce v lomech. Srv. P r é a u x, L'économie, str. 245n.

<sup>41)</sup> Tomu, že denní normy byly stanoveny smluvně, nasvědčuje P. Petrie II,4 (1) = III,42,c (3).

<sup>42)</sup> Bylo tomu tak zřejmě i v minulosti, za vlády faraonů. Srv. J. T u r e č e k a kolektiv, Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva, Praha 1956, str. 36n.

<sup>43)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 248n.

<sup>44)</sup> Srv. P r é a u x, L'économie, str. 245n.

<sup>45)</sup> Srv. P r é a u x, L'économie, str. 266.

strojů), ale i vojenského (na výrobu zbraní), se v Egyptě nevyskytovala. Železná doba v Egyptě začíná teprve v období Nové říše, kdy do země proniká železo zejména vlivem styků s Řeky. Za Ptolemaiovců se začalo užívat železa ve větší míře a samo železo se stalo předmětem monopolu. Vedle železných zbraní se používalo (hlavně při veřejných pracích, na královských vinicích atd.) železných nástrojů, které byly zprvu půjčovány státem, později, od konce III. stol. př. n. l., patrně i prodávány.<sup>46)</sup>

Vraťme se k těžbě drahokamů a vzácných kovů. Zda panovník právo těžby drahokamů a vzácných kovů pronajímal či nikoli, nevíme. Pokud jde o organizaci monopolu, máme k dispozici jen některé poznatky. Především prameny je doložen zvláštní úředník (nazýval se ὁ ἐπὶ τῶν μετάλλων), který působil nejen na Kypru, patřícím Ptolemaiovcům, ale i v Egyptě.<sup>47)</sup> Práce v dolech vykonávali nejen zločinci kriminální a političtí (ti byli do důlních oblastí deportováni často s celými rodinami) a váleční zajatci,<sup>48)</sup> ale i vojáci a námořníci, odvelení k práci v dolech.<sup>49)</sup> Kromě nich pracovali v dolech také svobodní specialisté, vybíraní z řad svobodných dělníků a vzhledem k odbornosti lépe placení.

Předmětem monopolu byl pravděpodobně také obchod vzácnými kovy (tj. tím zlatem a stříbrem, které nebylo určeno k ražbě mincí).<sup>50)</sup>

Úřední kontrole podléhalo patrně i konečné zpracování drahých kovů. V této souvislosti je třeba připomenout monopol zlatnický (na zpracování zlata, χρυσοχοικῆ). Právo provozovat zlatnické řemeslo bylo pronajímáno vesnicím (sdružením, korporacím zlatníků), které platily za toto oprávnění daň ( χρυσοχοικῆ ).<sup>51)</sup> Pro nedostatek pramenů nelze s jistotou říci, jaká byla organizace zlatnického monopolu, ani určit blíže jeho právní povahu. Hotové výrobky z drahých kovů byly pravděpodobně předmětem svobodného obchodu.<sup>52)</sup>

Ke královským monopolům na exploataci nerostného bohatství země patřil nepochybně také monopol na kamenec ( στυπτηρία ).<sup>53)</sup> O jeho organizaci a právní povaze pro nedostatek pramenů nic bližšího nevíme.

<sup>46)</sup> P. Tebt. 720.

<sup>47)</sup> SB. III 6045.

<sup>48)</sup> D i o d o r, III, 12-14.

<sup>49)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 258n.

<sup>50)</sup> Nasvědčuje tomu BGU VI, 1242, v němž se mluví o příjmech z pronajatého práva na prodej nemincovních drahých kovů ( ἄσημων(α) ).

<sup>51)</sup> S. Petrie III, 117(e)16.(f)1.119(a) verso.

<sup>52)</sup> P. Cairo Zen. 59038. 59044. 59327.

<sup>53)</sup> P. Cairo Zen. 59326 bis, 26.

S o d n ý m o n o p o l ( ν ι τ ρ ι κ ή ), patřící do skupiny absolutních monopolů, spočíval na výlučném právu na těžbu a prodej sody. Podobal se do jisté míry monopolu solnému, měl však menší okruh spotřebitelů, protože sodu odebírali jen někteří řemeslníci, jako pradláci ( π λ υ ν ε ῖ ς ), valcháři ( σ τ ι β ε ῖ ς či γ ν α φ ε ῖ ς ), barvíři ( κ α λ λ α λ ν ο π ο ι ο ῦ ς ) atd. Ti všichni platili jednak úředně stanovenou cenu za sodu skutečně odebranou,<sup>54)</sup> jednak zvláštní sodnou daň (obecně se nazývala ν ι τ ρ ι κ ή ), přičemž pradláci a valcháři platili tzv. ν ι τ ρ ι κ ῆ π λ ὄ ν ο υ ,<sup>55)</sup> barvíři ν ι τ ρ ι κ ῆ κ α λ λ α π ο ι ῶ ν )<sup>56)</sup> za právo odběru sody. Produkt rozděloval v nomech ekonom, v propůjčených vesnicích jejich držitel nebo jeho zástupce.<sup>57)</sup> Barvíři plátna ( λ ι ν ε ψ ω ῶ ς ) ve státních dílnách dostávali sodu zdarma.<sup>58)</sup> Vybírání sodné daně bylo v krajích a ve vesnicích pronajímáno nájemcům,<sup>59)</sup> kteří daň vybírali od jednotlivých řemeslníků nebo jejich korporací.<sup>60)</sup> Ve vesnicích, propůjčených králem, plnil tuto povinnost ve prospěch krále držitel vesnice nebo jeho úředník.<sup>61)</sup>

Právo vybírat sodnou daň bylo pravděpodobně pronajímáno společně s právem na vybírání daně za provozování barvířského, pradláckého a valchářského řemesla.<sup>62)</sup> V souvislosti s tím soudí H e i c h e l h e i m, že již v ptolemaiovském Egyptě existovaly monopol barvířský ( β α φ ι κ ή ) a valchářský ( γ ν α φ ι κ ή , κ ν α φ ι κ ή , σ τ ι β ι κ ή ).<sup>63)</sup> Jejich existenci naznačují i některé dochované prameny, zmiňující se o barvířské dani ( β α φ ῆ ω ν τ ἔ λ ο ς ),<sup>64)</sup> o měsíčních odvodech valchářsko-pradlácké daně ( π λ ὄ ν ο ς a σ τ ῖ β ο ς ) nájemci ( ἐ ξ ε ι λ η φ ὄ τ ε ς τ ὸ ν π λ ὄ ν ο ν καὶ σ τ ῖ β ο ν )<sup>65)</sup> do státní po-

<sup>54)</sup> P. Hib. 116; P. Tebt. I, 120, 75; a 182.

<sup>55)</sup> P. Ryl. 70, 8; WO II, 1497; Tait Ostr. I Bodl. 37.39, 139; BGU VI, 1364.

<sup>56)</sup> RI. II, 33; Tait Ostr. I Bodl. 45, 67; P. Paris 67, 14. její rozdíl od ν ι τ ρ ι κ ῆ π λ ὄ ν ο υ není dost jasný.

<sup>57)</sup> P. Cairo Zen. 59304.

<sup>58)</sup> P. Cairo Zen. 59304; PSI 349; P. Tebt. III, 703, 99-104.

<sup>59)</sup> P. Tebt. 40; UPZ 114.

<sup>60)</sup> BGU VI, 1374.

<sup>61)</sup> P. Cairo Zen. 59206, verso, 31.

<sup>62)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 174.

<sup>63)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 164.

<sup>64)</sup> WO II, 1516. Pro ptolemaiovské období je to patrně jediný dochovaný doklad této daně.

<sup>65)</sup> P. Hib. 114.

kladny atd. Navíc lze předpokládat, že i v těchto odvětvích působila tendence ptolemaiovského státu o co největší podřízení hospodářství země státní kontrole, o jeho monopolizaci v zájmu královské moci.

Platí to nepochybně i pro *m o n o p o l p i v o v a r n i c k ý* (ζυτηρά), o němž nás kromě nepatrných dochovaných úryvků zákonů o příjmech, zabývajících se touto otázkou (fragment 6a, 13. h, 3), zpravují v jednotlivostech různé jiné dochované prameny.

Pivovarnický monopol, spočívající ve výlučném právu na výrobu a prodej piva, byl monopolem absolutním. Co do své organizace a hlavních zásad se nijak nevymyká z obecného schématu ptolemaiovských monopolů, ale naopak má s nimi hodně společných rysů.

Podobně jako v jiných případech pronajímal král i u tohoto monopolu výkon svého výlučného práva v dražbě.<sup>66)</sup> Na základě úspěšné nabídky v dražbě, smlouvy (v nomech s ekonomem, v propůjčených vesnicích s jejich držitelem nebo jeho zástupcem)<sup>67)</sup> a po případě i složení záruky<sup>68)</sup> získal nájemce pivovarnického monopolu (ἐξειληφώς τὴν ζυτηράν)<sup>69)</sup> právo využívat k výrobě královské pivovary. Rubem tohoto práva byla povinnost zpracovat smluvně stanovené množství (σύνταξις) surovin (ječmene), dodávaných ze státních skladů. Za řádné dodávky ječmene do pivovarů odpovídal ekonom a jeho pomocník (basilikogrammateus).<sup>70)</sup> Nesplnění smlouvou stanovených úkolů, popřípadě pokusy falšovat skutečný stav jejich plnění atd., měly pro nájemce monopolu za následek různé újmy, trestní nevyjímaje.<sup>71)</sup> Aby se předešlo nezákonnému počínání nájemců a jejich zaměstnanců (ať už šlo o rodinné příslušníky či o námezdní dělníky, sládky, ζυτοκοιοί), byli nájemci i jejich zaměstnanci v pivovarech a výčepech piva postaveni pod dohled různých orgánů (v pivovarech tzv. ručitele, πιστολογευτής,<sup>72)</sup> ve výčepech, patřících rovněž státu, účetního úředníka, zv. ταμίας).<sup>73)</sup> Jedním z jejich nejdůležitějších úkolů byla

<sup>66)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 154.

<sup>67)</sup> Srv. P. Cairo Zen. 59199, kde držitel propůjčené vesnice dioikét Apollónios ukládá svému správci Zénónovi, aby uzavřel smlouvu se sládkem Paisem.

<sup>68)</sup> P. Hib. 94; P. Lille dem. 6.

<sup>69)</sup> Toto označení je použito např. v P. Faj. 13,1.

<sup>70)</sup> P. Lille 3,49-52.

<sup>71)</sup> P. Cairo Zen 59202; P. Cairo Zen. Mich. 36. Srv. blíže T a u b e n s c h l a g, Law, str. 471-475, 554.

<sup>72)</sup> P. Cairo Zen. 59199.

<sup>73)</sup> P. Cairo Zen. 59202.

kontrola řádného hospodaření nájemců, zejména pak odvodů smlouvou stanovených poplatků za monopolní oprávnění (φόρος ζυτοπωλίου, φόρος ζυτηρᾶς)<sup>74)</sup> do státní pokladny.<sup>75)</sup> Rozdíl mezi těmito poplatky a prodejní cenou piva (není známo, zda byla úředně stanovena), připadl pravděpodobně nájemci monopolu.<sup>76)</sup> Vedle poplatků, placených nájemci monopolu, plynula do státní pokladny ještě zvláštní daň (ζυτηρᾶ, τέλος τῆς ζυτηρᾶς). Její právní povaha (zejména to, zda šlo o daň z prodeje piva, placenou obchodníky v drobném, či o daň spotřební, placenou spotřebiteli jako daň z hlavy)<sup>77)</sup> není dostatečně vyjasněna.<sup>78)</sup> K pivovarnickému monopolu lze ještě dodat, že i v tomto případě, obdobně jako u olejního monopolu, nejsou sice doloženy soukromé pivovary, avšak, že existovaly, jako výjimka z pravidla, pivovary chrámové,<sup>79)</sup> rozvíjející svou činnost patrně pod státní kontrolou. Při úzkém sepětí chrámů se státem tato skutečnost nemohla samozřejmě nic změnit na absolutní povaze monopolu na výrobu a prodej piva.

Totéž platí i pro m o n o p o l n a v o n n é l á t k y (vzácná koření, ἀρώματα), spočívající ve výlučném právu na nákup, zpracování a prodej vonných látek, jako byly nard, myrha, majorán, henna a četné jiné.

Naprostá většina těchto látek či koření se však musela do Egypta dovézt, a to nejen ze sousedních území, ale i odjinud. Dodávky z ciziny, zejména z jižní Arábie, východní Afriky, Indie atd. obstarávali soukromí obchodníci a dovozci, kteří však s dovezenými surovinami nesměli na egyptském území svobodně nakládat, svobodně obchodovat, ale museli je odevzdat za úředně stanovené ceny<sup>80)</sup> státním zmocněncům. Tito úředníci nepůsobili jen v Egyptě, ale i v některých ptolemaiovských územích mimo Egypt, např. ve III. stol. v Gaze,<sup>81)</sup> kde se soustřeďovaly obchodní ces-

<sup>74)</sup> Platby se prováděly buď denně nebo měsíčně. K měsíčním platbám srv. např. P. Grenfell II, 39 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 369, č. 310.

<sup>75)</sup> Srv. H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 170.

<sup>76)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 155.

<sup>77)</sup> Nasvědčuje tomu Tait Ostr. I Bodl. 125, kde jistý Horos se svou ženou a synem platí τέλος τῆς ζυτηρᾶς.

<sup>78)</sup> Srv. např. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 251n.; P r é a u x, L'économie, str. 158.

<sup>79)</sup> W. O t t o, Priester und Tempel im hellenistischen Aegypten. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Hellenismus, Leipzig-Berlin, I, 1905, str. 298-300 a II, 1907, str. 60.

<sup>80)</sup> P. Cairo Zen. 59102.

<sup>81)</sup> P. Cairo Zen. 59009; PSI 628.

ty, patrně i v Palestině<sup>82)</sup> atd. Jednou z povinností zmocněnce (nazýval se ὁ ἐπὶ τῆς λιβανωτικῆς ) bylo kontrolovat obchod vonnými látkami, vybírat z něho poplatky atd. O tom, že kontrola obchodu vonnými látkami existovala i ve II.stol., svědčí rozkaz thébského stratéga, pověřující jednoho z důstojníků kontrolou lodí a karavan, dopravujících zásilky kadidla.<sup>83)</sup> Nutno dodat, že dodávky vonných látek obstarávali ve III. stol. buď sami Egypťané nebo Arabové, ve II.stol. se mezi nimi objevují zprostředkovatelé, takže již nejde o přímý obchod dvou partnerů.

Jediným kupcem dovezených látek na egyptském území byl v zásadě panovník. Domácí i dovezené suroviny byly zpracovávány ve státních manufakturách. Potom byly dávány prostřednictvím monopolních nájemců a pod úředním dohledem do prodeje obchodníkům v drobném. Ti se smluvně zavazovali odebrat určité množství vonných látek (přípravků v nejrůznější podobě), prodávat je za úředně stanovené (a v praxi jistě nezřídka porušované)<sup>84)</sup> ceny a odvádět 25% daň z výtěžku ( τετάρτη μέρων ).<sup>85)</sup> Vybírání této daně bylo pronajímáno nájemcům monopolu, kteří nesou riziko případného obchodního neúspěchu, zatím co král si zabezpečuje smluvený poplatek za nájem monopolu tím, že obchodníci v drobném neplatí za odebrané zboží nájemci, ale královské bance.<sup>86)</sup>

Podobně jako u některých jiných monopolů požívaly i v tomto případě zvláštních výsad chrámy. Např. kněžstvo chrámu boha Slunce, kde se shromažďovalo ke zpracování a prodeji kadidlo, mělo právo na jednu třetinu uskladněného množství.<sup>87)</sup> Jednotlivci si museli opatřovat kadidlo, myrhu atd. u obchodníků v drobném, tedy prostřednictvím monopolu. Chrámy se mohly zásobovat prostřednictvím svých agentů na zahraničních trzích samy.<sup>88)</sup> Vzhledem k těsným vztahům mezi státem a chrámy nevylučuje tato okolnost podle mého názoru absolutní povahu monopolu na vonné látky.

Pro specifické vlastnosti se stal předmětem královského monopolu s největší pravděpodobností také purpur. Existence m o n o p o l u n a

<sup>82)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 363, pozn. 6.

<sup>83)</sup> OGIS, 132.

<sup>84)</sup> Nasvědčuje tomu P. Tebt. 35 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 368n, č. 309.

<sup>85)</sup> SB 7176.

<sup>86)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 367.

<sup>87)</sup> T h e o p h r a s t o s, Rostlinopis, IX,4,6.

<sup>88)</sup> Srv. R h o d o k a n a k i s, Die Sarkofaginschrift von Gizeh. In: ZEITSCHRIFT FÜR SEMITISTIK, I, 1922, str. 113n.; P r é a u x, L'économie, str. 364 a 369.

purpur (πορφυρικὴ) se v literatuře nepokládá jednoznačně za prokázanou,<sup>89)</sup> i když některé prameny<sup>90)</sup> naznačují, že existoval. Rovněž právní povaha předpokládaného monopolu není objasněna.

Dalším absolutním monopolem byl monopol honební (θηρία), skýtající panovníkovi výlučné právo lovu zvěře.<sup>91)</sup>

Jakými formami se tento monopol uskutečňoval, nevíme.

Z hamburského papyru č. 57, obsahujícího přísahu několika členů posádky nilského policejního člunu, můžeme vyvodit pouze některé poznatky: Předně to, že soukromé osoby musely mít k honitbě povolení a že se lovci museli dělit o úlovek s monopolními nájemci. Není jasné, zda ta část úlovku, kterou si lovci směli ponechat, byla jejich mzda nebo podíl na zisku. Monopolní nájemci (τελωνοί) byli povinni ulovenou zvěř (po odečtení části, ponechané lovcům?) zpeněžit a odevzdat králi stanovený obnos.<sup>92)</sup> Nevíme, zda námořníci, o nichž se v papyru mluví, chtěli lovit o své újmě nebo zda byli k lovu zvěře přidělení (taková možnost zřejmě existovala).<sup>93)</sup> Jestliže se námořníci rozhodli provozovat lov zvěře a rybolov (jak lze usuzovat z výrazu "λύθη" v papyru) z vlastní iniciativy a uzavřeli s nájemcem honebního monopolu příslušnou dohodu, stávali se podnájemci. Pokud byli nájemci přidělení, byli podle mého mínění pouze pracovními silami, nikoli podnájemci.

Jiný pramen<sup>94)</sup> z II. stol. př. n. l., obsahující petici či žalobu lovců, dokazuje rovněž existenci nájemců monopolu. Nazývali se "nájemci lovu vodních slepic" (τῶν ἐξελε/λη/ε/δ/τ/ων/ την /θηρ/αν τῶν ἀγρίων ὄρνε/ων/), sdružovali se v korporacích a platili za nájem poplatek (φόρος), nejspíš jen paušální. Tato forma, skýtající nájemci širší možnosti, se stala za římského panství převládající formou.<sup>95)</sup>

<sup>89)</sup> Srv. ve starší literatuře Bouché - Leclercq, Histoire, III, str. 270; Mitteis - Wilcken, Grundzüge, I. 1, str. 254, V novější Heichelheim, Monopole, sl. 175 atd. Préaux, L'économie, str. 116 se v tomto směru vyjadřuje velmi zdrženlivě.

<sup>90)</sup> Např. z P. Tebt. I, 8 = Mitteis - Wilcken, Grundzüge, I. 2, str. 7n., č. 2 vysvětluje, že stát, pronajímající naleziště purpuru v Lykii, měl na jeho produkci značný zájem.

<sup>91)</sup> Souhlasím s názorem prof. dr. Cvetlera, že používání výrazu "monopol" k označení ekonomické reglementace honitby a rybolovu vyvolává řadu problémů, které by zasloužily samy o sobě podrobný speciální rozbor.

<sup>92)</sup> Srv. Préaux, L'économie, str. 197n.

<sup>93)</sup> Napovídá tomu např. P. Cairo Zen. 59540, podle něhož někteří z branců, posílaných do Philadelphie, jsou určeni jako lovci.

<sup>94)</sup> BGU VI, 1252, 4n.

<sup>95)</sup> Préaux, L'économie, str. 199n.

Monopolní soustavě se i v tomto případě vymykají některé privilegované jednotky. Patří mezi ně především propůjčené vesnice (dórai), jejichž držitelé organizují v hranicích vesnice lov sami, nezávisle na nájemcích monopolu, jak to ukazuje řada dokumentů.<sup>96)</sup> Není vyloučeno, že právo lovu měly také chrámy, pro nedostatek pramenů lze v tomto směru vyslovovat pouze dohady.

Vedle lovu zvěře pro potřeby domén a pro trh se vyskytoval i lov sportovní, jemuž se oddávali příslušníci vládnoucí vrstvy včetně panovníka, a snad i lov s náboženským posláním.<sup>97)</sup>

V souvislosti s lovem zvěře je možno připomenout také rybolov. Jak vyplývá z pramenů a jak se všeobecně uznává, rybolov se uskutečňoval ve státní režii, bez nájemců monopolu. Stát sám kontroloval rybáře a vyplácel jim plat (ὄφώνιον), ponecháváje jim také k vlastní potřebě část úlovku. Prodej ryb a rybích výrobků obstarávali královští hospodářští úředníci.<sup>98)</sup> Mimo tento rámec působili také nezávislí rybáři, kteří nebyli placeni králem, ale naopak sami museli odvádět zvláštní 25% daň z výtěžku (τετάρτη ἀλιέων či τετάρτη [χθυστικῶν ἀλιέων]).<sup>99)</sup> Zdaněn byl také obchod čerstvými a solenými rybami a rybími výrobky.<sup>100)</sup> Za dovezené rybí konzervy se vybíralo 25% clo.<sup>101)</sup>

K absolutním monopolům počítá H e i c h e l h e i m<sup>102)</sup> také m o n o p o l n a c h o v h u s, zatím co např. W i l c k e n<sup>103)</sup> tuto možnost popírá. Monopolní povaze této činnosti nasvědčuje podle mého názoru skutečnost, že soukromý chov hus byl přísně zakázán<sup>104)</sup> a že se jím směli zabývat jen speciální chovatelé (χηνοβόσκοι).<sup>105)</sup>

<sup>96)</sup> PSI 350. Dále např. P. Cairo Zen. 59747. 59292,301. 59328,77 aj.

<sup>97)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 200n.

<sup>98)</sup> Podrobněji k rybolovu srv. např. P r é a u x, L'économie, str. 201.

<sup>99)</sup> WO II, 326, 331, 337, 339, 340, 343, 346, 349, 1029, 1233 (= 336a), 1347, 1349, 1552. Tait Ostr. I Bodl. 38.

<sup>100)</sup> P. Cairo Zen. 59297; P. Petrie III, 58 (e), srov. p. 8, 117(h); P. Faj., 15; P. Tebt. 841.

<sup>101)</sup> P. Cairo Zen. 59012, 38.43.81. Srv. P r é a u x, L'économie, str. 207.

<sup>102)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 186.

<sup>103)</sup> M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 254.

<sup>104)</sup> BGU VI, 1215,23.27.

<sup>105)</sup> SB 6254.

Vedle absolutních monopolů je třeba zabývat se také monopoly, jimž se nepřipisuje absolutní povaha. Kromě monopolů, o nichž jsem už mluvil, jsou to ještě monopoly textilní, kožedělný, lázeňský a na papyrus.

Do života Egypťanů zasahoval výrazněji především monopol textilní (ἐπιτηρά, ὀθονιτηρά, στύπιον), zahrnující různá výrobní či zpracovatelská odvětví. Ve srovnání s absolutními monopoly představuje pozoruhodnou syntézu prvků monopolu a svobodné hospodářské činnosti.

Úvodem se dá říci, že textilní výroba byla kontrolována státem. Zásady této kontroly upravovaly jednak zákony o příjmech (col. 87-107), v kritických místech dost poškozené,<sup>106)</sup> jednak jiné zachovalejší papyry.<sup>107)</sup> Z nich je zřejmé, že zásahům státního aparátu podléhala částečně již produkce textilních surovin. Zcela prokazatelně to platí pro len, jehož osevní plochy byly každoročně stanoveny nařízením dioikéta<sup>108)</sup> a pak kontrolována ekonomem nomu (col. 87 zákonů o příjmech). Za řádnou dodávku sklizených surovin odpovídali nomarchové a toparchové. Zda se tato kontrola vztahovala také na konopí, není známo. Na rozdíl od lnu nebyly chov ovcí a tím i produkce vlny předmětem přímého státního řízení a dohledu. Stát se omezoval na nákup vlny a na 20% dovozní cla.

Obchod textilními surovinami (hlavně lněnými vlákny a vlnou) nebyl monopolizován<sup>109)</sup> a uskutečňoval se s největší pravděpodobností bez zásahu státních orgánů.<sup>110)</sup>

Výroba naopak podléhala státnímu řízení a kontrole. Vyplývá to především ze skutečnosti, že jednotlivým nomům bylo předepsáno množství a jakost látky, kterou měly dodávat. Jednotlivým tkalcům stanovil dílčí úkol jejich zástupce. Nebyli-li úkol splněn, musel tkadlec zaplatit cenu nedodané látky. Tkalcovny látek podléhaly ekonomovi, který dozíral na řádné splnění státních dodávek.<sup>111)</sup> Tyto dodávky nebyly ukládány jen

<sup>106)</sup> Srv. pokusy o jejich rekonstrukci v M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 245, pozn. 1.

<sup>107)</sup> Zejména P. Tebt. 703.

<sup>108)</sup> P. Tebt. 769, 27-30. Existenci takového nařízení ve III. stol. dosvědčuje SB 4369a, ř. 40.

<sup>109)</sup> Svědčí o tom P. Cairo Zen. 59012, 62-64. Důvody toho, proč vlna nebyla podrobená intenzivnějšímu státnímu zasahování, uvádí R o s t o v t z e f f, Social and Economic History, I, str. 307.

<sup>110)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 175-176.

<sup>111)</sup> P. Tebt. 703.

tkalcovným státním či soukromým,<sup>112)</sup> ale i chrámovým. Je nutno připomenout, že chrámy vyráběly už před zavedením soustavy monopolů v Egyptě nejružnější látky jednak k účelům náboženským, jednak na výměnný obchod s arabskými obchodníky, dodávajícími kadidlo a jiné aromatické látky pro náboženské účely. Jak se prováděla kontrola textilní výroby v chrámech, není známo, stejně jako nevíme, do jaké míry byla tato kontrola efektivní.<sup>113)</sup> O její účinnosti lze mít pochybnosti, jak vyplývá nepřímo i z faktu, že dodávky tkanin státu nebyly chrámovými dílnami řádně plněny, což vedlo za Ptolemaia Epiphana ke snížení dodávek až o 2/3 a posléze i k jejich dočasnému prominutí.<sup>114)</sup> Takové úlevy chrámům se však vyskytují až později, za vlády slabých panovníků ve II.stol. př. n.l. Avšak i za silných králů, v době vystupňovaného zasahování státu do hospodářství země, se státní kontrole vymykala výroba tkanin, určených pro sochy bohů. Patrně to byla jediná výjimka, protože jinak výroba látek podléhala státní kontrole a vyrobené látky byly určeny převážně králi.<sup>115)</sup> Např. ze III.stol. se zachoval jediný doklad o výrobě lněných látek, které nebyly určeny panovníkovi.<sup>116)</sup> Obchod jemnými látkami, dodanými králi, byl jím pravděpodobně dáván do nájmu.<sup>117)</sup>

Státní kontrole podléhala pravděpodobně nejen výroba polotovary (látek), ale i hotových výrobků (oděvů).<sup>118)</sup> V tomto směru byl monopol prolomen existencí drobných domácích dílen, jimž byla přiznána relativní svoboda, takže řemeslník se mohl sám dohodnout se zákazníkem na podmínkách zakázky.<sup>119)</sup>

Kromě přímé kontroly v některých úsecích výroby a obchodu mohl stát uplatňovat i kontrolu nepřímou, např. pomocí dodávek některých pro výrobu nezbytných přípravků (jako sody atd.), podléhajících rovněž monopolu.<sup>120)</sup>

<sup>112)</sup> Srov. P r é a u x, L'économie, str. 99n.

<sup>113)</sup> P. Tebt. 702.

<sup>114)</sup> OGIS 90,17-18.

<sup>115)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 99n.

<sup>116)</sup> PSI 599.

<sup>117)</sup> Příjmy ἀπὸ τιμῆς βασιλικῶν ὀθονίων dosvědčené v O. Strassb. 15 a 16, BGU VI, 1376 a Tait Ostr. I Cambr. 6 lze pokládat za platy nájemců do královské pokladny. Srv. P r é a u x, L'économie, str. 110, pozn. 5 a dále M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 368, č. 308.

<sup>118)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 176.

<sup>119)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 105,108n.

<sup>120)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 114n.

Na rozdíl od textilního monopolu, představujícího syntézu protichůdných ekonomických principů, nebyl m o n o p o l k o ž e d ě l n ý (δερματηρά), jímž se nyní budeme zabývat, ani zdaleka tak složitý.

Kožedělný monopol se vztahoval zcela nepochybně na výrobu kožených předmětů různé povahy, ať už šlo o obuv, kožené části oděvu či vojenskou výstroj atd. Hlavní úlohu ve výrobě hrály státní dílny, o nichž nás nejlépe zpravuje papyrus z 1. poloviny II. stol.<sup>121)</sup> Dovídáme se z něho, že dělníci v královské dílně (skladě, βασιλικα ταμεία), podléhali nájemci (τελώνης), který jim dával suroviny a určoval práci. Po zpracování surové kůže dělníci prodávali vlnu tkalcům hrubých látek, kůže odváděli do státních skladů. Peníze za vlnu odváděli nájemci a ten do státní pokladny. Kromě státních dílen, jejichž existence je doložena ještě ve II. stol. př. n. l.<sup>122)</sup> se na výrobě podílely chrámové dílny<sup>123)</sup> a soukromí koncesovaní řemeslníci, odvádějící zvláštní daň (nazývala se τέλος σκυτέων),<sup>124)</sup> jejíž právní povaha (mohlo jít o daň z příjmů, poplatek za provozování živnosti atd.), není jasná.

Zda také obchod hotovými výrobky byl předmětem monopolu, je sporné.<sup>125)</sup>

Řada nejasností se objevuje i u dalšího monopolu a to m o n o p o l u n a p a p y r u s, sloužící jako důležitý materiál na psaní. To, že v této úloze byl papyrus užitečným nejen starým Egypťanům, ale i novodobým badatelům, není jistě třeba zvlášť zdůrazňovat. Ironií osudu však právě o monopolu na papyrus (χαρτηρά) nemáme příliš mnoho údajů. Z dochovaných pramenů se dá především usuzovat na to že papyrus byl mimo jiné důležitým vývozním zbožím a že vývoz papyru se stal za Ptolemaia II. Philadelpa předmětem monopolu.<sup>126)</sup>

<sup>121)</sup> P. Petrie II,32,1. Srov. P. Petrie III,36 (d).

<sup>122)</sup> P. Tebt. 801.

<sup>123)</sup> P. Leid. N II 9.

<sup>124)</sup> W i l c k e n, Griechische Ostraka, I. str. 294, pozn. 1. WO II,334. Srv. BL 1359; O. Strassb. 14; Tait Ostr. I Bodl. 64.

<sup>125)</sup> Např. H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 164n. soudí s odvoláním na P. Cairo Zen. Mich. 28,15. 67.26.; P. Cairo Zen. 59060. 59061. 59328,6-14. 59353. 59429, 13. 59574,4. 59692, v nichž jako příjemci kůží od pastýřů atd. vystupují lidé s poloúředním postavením, že šlo o monopol.

P r é a u x, L'économie, str. 233 zastává naopak názor, že obchod koženými výrobky nebyl monopolizován.

<sup>126)</sup> Usuzuje se tak ze stabilizace cen papyru kolem r. 279 př. n. l. Srv. G. G l o t z, Le prix du papyrus dans l'Antiquité grecque. In: ANNALES D'HISTOIRE ÉCONOMIQUE ET SOCIALE, I, 1929, str. ln. nebo BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ ARCHEOLOGIQUE D'ALEXANDRIE, 25, Alexandrie, 1930, str. 83n.

Do jaké míry bylo regulováno vysazování papyrusových kultur či zpracování papyru ve státních, chrámových či soukromých dílnách, není známo.

Naopak o výlučném právu na obchod papyrem, nebo alespoň jeho nejlepšimi druhy, jsme informováni díky dopisu královského intendanta maloobchodu královským papyrem (ὁ πρὸς τῆ διαθέσει τῶν βασιλικῶν χαρτῶν).<sup>127)</sup> Intendant v něm ukládá místním úředníkům jisté obce, aby pomáhali nájemci obchodu papyrem v obci. Sama existence uvedeného úředníka, jemuž ve III.stol. pravděpodobně předcházela ekonom, svědčí o královském monopolu. Král uplatňoval své výlučné (monopolní) postavení mimo jiné i tím, že si vyhrazuje zázemí (písaře), které od II.stol. sám jmenuje.<sup>128)</sup> Kromě toho kontroluje i případný soukromý obchod pomocí nájemce.<sup>129)</sup>

S monopolem na papyrus souviselo vybírání zvláštního poplatku (nazýval se χαρτηρά), jež bylo ročně pronajímáno nájemcům daní. O právní povaze tohoto poplatku není jednoty.<sup>130)</sup>

Poslední ptolemaiovský monopol, jímž se budeme zabývat, m o n o p o l l á z e ň s k ý (βαλανεῖα), zasahoval ekonomicky do sféry služeb.

Lázeňství se v Egyptě rozvinulo až po příchodu Řeků a je podle mínění některých autorů příspěvkem řecké helénistické civilizace starověkému Egyptu.<sup>131)</sup> Do jaké míry sám ptolemaiovský stát se podílel na rozšíření lázeňství, hlavně zda buďto láně a zda mu patřily, není známo. Lze předpokládat s jistotou, že existovaly jednak domácí láně, vyhrazené pro potřebu obyvatel domu (vily),<sup>132)</sup> jednak láně veřejné, sloužící potřebám obyvatelstva.<sup>133)</sup> Jejich provozovatelé platili daň z příjmů (nazývala se τριτή) ve výši 33 1/3%.<sup>134)</sup> Její vybírání bylo státem pronajímáno.<sup>135)</sup> I v tomto případě šlo s největší pravděpodobností

<sup>127)</sup> P. Tebt. 709. Srv. T a u b e n s c h l a g, Law, str. 384, pozn. 10.

<sup>128)</sup> P. Tebt. 709. Ke jmenování písařů (notářů) srv. P r é a u x, L'économie, str. 191, pozn. 3; BGU VI, 1214.

<sup>129)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 189.

<sup>130)</sup> Srv. např. W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 403; A.E.R. B o a k, Papyri from Tebtunis. I. UNIVERSITY OF MICHIGAN STUDIES. Humanistic Series, 28, Ann Arbor, 1933, str. 100.

<sup>131)</sup> W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 170.

<sup>132)</sup> P. Cairo Zen. Mich. 38.

<sup>133)</sup> P. Cairo Zen. 59643. 59667; PSI 584.

<sup>134)</sup> P. Hib. 116.

<sup>135)</sup> "Aristandros, syn Thibronův" (P. Hib. 116) není nájemcem láně v Bousiris, ale nájemcem τριτή, kterou mu provozovatelé láně poukazovali buď přímo nebo na bankovní konto.

o lázně soukromé. Lze totiž stěží předpokládat, že by král vybíral τριτή z vlastních lázní. Kromě uvedené daně se setkáváme s lázeňským poplatkem (nazýval se φόρος βαλανείου), jehož právní povahu lze těžko jednoznačně určit, protože mohlo jít buď o poplatek králi nebo soukromému vlastníku lázní.<sup>136)</sup> Sporné zůstává rovněž, zda se za Ptolemaiovců vybírala v Egyptě paušální lázeňská daň z hlavy, analogická pozdější římské dani (βαλανευτικόν),<sup>137)</sup> Ať už se tato daň vybírala či nikoli, lze souhlasit s tím, že lázeňský monopol neměl tak hluboké kořeny, jako jiné monopoly, zasahující jiná odvětví.

Vedle literaturou obecně uznávaných monopolů byla ptolemaiovským etatismem dotčena i některá jiná odvětví hospodářské činnosti, jako bylo včelařství a výroba medu, nilská doprava atd. Jde sice o odvětví, zatížená různými daněmi ze zisku atd., pro nedostatek pramenů či pro jejich úryvkovitost a neúplnost nelze bezpečně konstatovat, zda šlo o monopoly či nikoli.<sup>138)</sup>

## II

Začlenění Egypta do rámce římského impéria a "římský mír" (Pax Romana) vytvořily pro egyptské hospodářství nové podmínky.

Vyplývá to především ze skutečnosti, že za Oktaviána Augusta i jeho nástupců v I. a II. století n.l. se hospodářství, zejména také obchod, rozvíjí znovu poměrně svobodně a že pro monopoly nebyla v této době příliš příznivá půda. "Etatismus není populární" (E l l u l).

V Egyptě, kde v předchozím období byly státní zásahy do hospodářského života velmi intenzivní, dochází během I. a II. století k určitému uvolnění. Vyplývá to z faktu, že Římané se snažili - na rozdíl od Ptolemaiovců - "zmírnit tlak státní kontroly".<sup>139)</sup>

Toto úsilí zasáhlo více či méně všechny monopoly. Některé, jako např.

<sup>136)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 34ln.

<sup>137)</sup> P r é a u x, L'économie, str. 342n. G r e n f e l l - H u n t Hibehe Papyri, I, str. 284 a P. M. M e y e r, Griechische Texte aus Ägypten, Berlin 1916, str. 132 zastávají kladné stanovisko, W i l c k e n, Griechische Ostraka, I, str. 165n. naopak tvrdí, že se král omezil na τριτή.

<sup>138)</sup> Někdy vyvolává pochybnost o existenci monopolu skutečnost, že král či stát vykonává výlučné právo provozovat určitou činnost sám, ve vlastní režii. Podle mého názoru to na podstatě monopolu nic nemění, protože jeho rozhodujícím pojmovým znakem je výlučnost, která není dotčena tím, že panovník oprávnění vykonává sám. Naopak, výkon monopolních práv státem tuto výlučnost velmi podtrhuje.

<sup>139)</sup> M. R o s t o w z e w, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, I, Leipzig 1929, str. 50. Jako jednu z příčin uvádí passim římský individualismus.

textilní a oděvní, horní, bankovní, honební, na purpur, sodný aj. vymizely. Osud jiných není znám. Nevíme např. nic o úpravě těžby a obchodu se solí.<sup>140)</sup> Máme pouze doklady o tom, že se i nadále vybírala stará ptolemaiovská solná daň. Některé monopoly sice zůstaly, uplatňovaly se však v rámci, daném tehdejší římskou hospodářskou politikou.<sup>141)</sup>

Většina monopolů, které byly až dosud ve státní režii, byla pronajata podnikatelům, kteří sami mohli své oprávnění dále pronajímat. I to svědčí o značném uvolnění monopolní soustavy. Na několik zachovaných, byť i značně uvolněných monopolů dozírali tzv. ἐπιτηρηταί, kteří vystřídali v této funkci ptolemaiovského antigraphea.

Do této skupiny monopolů patřily v římské době monopoly: olejní,<sup>142)</sup> lázeňský, pivovarnický, barvířský, valchářský, na kamenec, na papyrus a na vonné látky.

O l e j n í m o n o p o l ( ἑλαιική, ἑλαιών ) zůstal patrně i v římské době jedním z nejdůležitějších. O jeho celkové organizaci bohužel mnoho nevíme. Z dokladů, které se dochovaly, lze vyvodit především, že právo na prodej oleje ve vesnicích a nomech bylo pronajímáno nomarchem,<sup>143)</sup> který v tomto ohledu vystřídal ptolemaiovského ekonoma. Obchod olejem byl však mnohem volnější než v ptolemaiovské době;<sup>144)</sup> platí to zejména také pro olej, dovezený z ciziny.<sup>145)</sup> Zde byla předmětem monopolu také výroba oleje, nelze s jistotou říci. Víme pouze, že olej byl vyráběn nejen v lisovnách státních,<sup>146)</sup> ale i soukromých.<sup>147)</sup>

<sup>140)</sup> Srov. např. BGU VII,1613 B. coll. II,19,23.

<sup>141)</sup> R o s t o w z e w, Gesellschaft und Wirtschaft, I, str. 140 ji charakterizoval slovy: "Římské čísařové tento systém (rozuměj ptolemaiovských monopolů - S. B.) nepodrželi, tím méně rozvíjeli".

<sup>142)</sup> Někteří autoři se o jeho dalším trvání vyslovili skepticky. Např. B. P. G r e n f e l l - A. S. H u n t, The Amherst Papyri, II, London 1901, str. 115 vyvodili z existence soukromých monopolů (doložených v P. Fay. 95.96 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 372, č. 313 a P. Amherst, 93 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 372, č. 314), že olejní monopol v římské době neexistoval.

O t t o, Priester und Tempel, I, str. 295, pozn. 1 ponechal problém existence olejního monopolu otevřený.

<sup>143)</sup> P. Amherst 92 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 370, č. 311.

<sup>144)</sup> Srov. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 1, str. 250.

<sup>145)</sup> Srov. H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 195.

<sup>146)</sup> P. Lond. II, 280 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 371, č. 312.

<sup>147)</sup> Srv. např. P. Fay. 96 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 372, č. 313 nebo P. Amherst 93 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 372n., č. 317.

P i v o v a r n í c k ý m o n o p o l ( ζυθηρά ) ztratil za římské doby svůj absolutní charakter. Právo vařit pivo bylo pronajímáno pivovarům chrámovým a soukromým za nájemné (zv. φόρος). Ptolemaiovská pivní daň (ζυθηρά) zůstala sice zachována, její obsah však není jednoznačný. Je např. dosvědčena jako daň z hlavy za spotřebu piva a za právo vařit domácí pivo.<sup>148)</sup>

Dalším zachovaným, byť i do jisté míry uvolněným monopolem byl monopol na v o n n é l á t k y ( ἄρώματα ).<sup>149)</sup> Stát pronajímal právo na výrobu a prodej vonných látek jednotlivcům (ti mohli, jak plyne z P. Fay. 93 své monopolní oprávnění pronajímat podnájemcům)<sup>150)</sup> či skupinám nájemců.<sup>151)</sup> Vnější dokladem státní kontroly jejich zboží (ať už domácího či zahraničního původu) bylo státní označení na obalech<sup>152)</sup> v souvislosti s monopolem na vonné látky lze připomenout S t r a b ó n o v u zprávu (Geógrafika 17,1,13) o monopolu obchodu zbožím, dováženým do Egypta a Arábie, Indie a východní Afriky přes Rudé moře. Lze předpokládat, že nešlo o žádný nový, zvláštní monopol, nýbrž právě o součást monopolu na vonné látky, dovážené z těchto oblastí už za Ptolemaiovců.

Stejně jako ostatní, zaznamenal i l á z e ň s k ý m o n o p o l několik změn: Především v římské době je méně lázní v přímé státní režii. Lázeňská daň (βαλαϊκόν) se po Tiberia vybírá přímo, nikoli prostřednictvím nájemců. A konečně, daň z chrámových lázní plynula - na rozdíl od ptolemaiovské doby - na kultové účely.<sup>153)</sup>

Výlučné právo na provozování valchářského a barvířského řemesla (m o n o p o l y v a l c h á ř s k ý, γναφική a b a r v í ř s k ý, βαφική) bylo i v římské době pronajímáno sdruženým řemeslníkům<sup>154)</sup> a chrámům. Monopolní oprávnění bylo patrně možno pronajímat dalším osobám (podnájemcům).<sup>155)</sup>

<sup>148)</sup> Např. SB 7166.

<sup>149)</sup> Dovídáme se o něm např. z P. Fay 93 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 375, č. 317.

<sup>150)</sup> Srov. P. Fay. 93.

<sup>151)</sup> Lze tak usuzovat z existence společenstva obchodníků vonnými látkami (ἀρωματοπωλάι).

<sup>152)</sup> H e i c h e l h e i m, Monopole, sl. 194-195.

<sup>153)</sup> Srv. např. O t t o, Priester und Tempel, I, str. 292 a II, str. 53.

<sup>154)</sup> Srv. např. P. Tebt. II 287 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 287, č. 251.

<sup>155)</sup> Případ tohoto druhu naznačuje např. P. Lond. II 286 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 373n., č. 315. E. S c h ö n b a u e r, Zur Erklärung

Podobně jako barvířské a valchářské řemeslo bylo předmětem monopolu i zlatnické řemeslo. Svědčí o tom P. Lond. III 906,<sup>156)</sup> z něhož je patrné, že právo provozovat zlatnické řemeslo se pronajímalo, a to patrně jak jednotlivcům, tak skupinám řemeslníků, a že - podobně jako u jiných řemesel - nájemce mohl své oprávnění pronajmout podnájemci. I za císařství zůstala zachována podle některých zmínek zvláštní zlatnická daň (χρυσσοχοϊκή).<sup>157)</sup>

Posledním zachovaným starým ptolemaiovským monopolem bylo výlučné právo na dobývání a prodej kamence (m o n o p o l n a k a m e n e c, στυπτηρ(α)), dosvědčené pro římskou dobu papyrem z r. 145 n.l., nalezeným ve Fajjúmu.<sup>158)</sup> Z něho je patrné, že se státní monopol vztahoval nejen na Fajjúmskou oblast, ale i na tzv. Malou oasu (Bahríja). V čele monopolní správy jak ve Fajjúmské, tak v Malé oase stáli tzv. ἐπιτηρηταί kteří se stali nástupci ptolemaiovských antigrapheů. Zajímavé je, že monopol na kamenec, o němž jinak mnoho nevíme, přežívá ještě v arabské době.<sup>159)</sup>

Vedle uvedených starých, přežívajících ptolemaiovských monopolů nalézáme v římském Egyptě ještě i jiné, nové monopoly, které za Ptolemaiovců buď neexistovaly, nebo jejichž existence před římskou nadvládou je sporná.

Jde především o m o n o p o l n a v ý r o b u a p r o d e j c í h e l ( π λ ύ θ ο ι ), jehož existenci prokazuje P. Fay. 36.<sup>160)</sup> Z něho lze vyvodit, že výlučné právo vyrábět a prodávat cihly bylo pronajímáno patrně pro celý nomos. Nájemci cihlářského monopolu (ἐπιτηρηταί πλύθου) mohli mít své podnájemce, jimž byla svěřena výroba v jednotlivých podnicích.

Dalším monopolem byl m o n o p o l d o p r a v n í. Jeho existenci naznačují některé prameny,<sup>161)</sup> z nichž se bohužel nedovídáme podrob-

---

der lex metalli Vipascensis. ZEITSCHRIFT DER SAVIGNY-STIFTUNG FÜR RECHTSGESCHICHTE, Rom. Abt., 46, Weimar 1926, str. 199n. tuto možnost popírá.

<sup>156)</sup> Srv. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 375n., č. 318.

<sup>157)</sup> Pro císařskou dobu je doložena např. v BGU II 434.

<sup>158)</sup> BGU 697 = M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 377n., č. 321.

<sup>159)</sup> Srov. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 378.

<sup>160)</sup> M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 374, č. 316.

<sup>161)</sup> Např. BGU 1188 a 1208 III. M i t t e i s - W i l c k e n, Grundzüge, I. 2, str. 466n., č. 392, 10. P. M. M e y e r, Griechische Texte aus Ägypten, Berlin 1916, 127n. Novější literatura uvádí T a u b e n s c h l a g, Law, str. 681. pozn. 122.

nosti. Monopol tohoto druhu nebyl ani mimo Egypt v této době neznámý, jak ukazuje dopravní monopol lykijského města Myry.<sup>162)</sup>

Bylo by nesprávné vyvozovat ze značné emancipace průmyslu, obchodu a financí v římském Egyptě i z celkového hospodářského uvolnění v římské říši během I. a II. stol., že se římský stát zdržel v prvních stolecích našeho letopočtu jakýchkoli zásahů do hospodářství země.

Hospodářská politika římského státu ani v daném období, tj. za principátu, neznamenal absolutní zdrženlivost státu v hospodářské sféře.

Jedním z velmi důležitých úkolů státu (císařů) a obcí zůstává i v tomto období úkol zabezpečit zásobování (abundantia) obyvatelstva obilím (annonae, εὐθηνία). Jeho plnění vedlo postupně k monopolizaci obchodu obilím a jeho dopravy: například vývoz obilí z Egypta vyžadoval zvláštní císařské povolení, dopravní prostředky byly pod kontrolou státu atd.<sup>163)</sup>

Tento monopol i existence dalších v různých částech římského impéria ukazují, že ani v době poměrného hospodářského uvolnění nebyla instituce monopolů Římanům cizí.<sup>164)</sup> Tím spíše lze počítat s existencí monopolů v pozdějším období, kdy římský stát upouští od politiky nezasahování a poměrné hospodářské svobody (jakéhosi "liberalismu" v podmínkách otrokářského řádu).

V Egyptě lze pozorovat tendenci k jejich zesílení už za Septimia Severa (193-211 n.l.).<sup>165)</sup>

Za dominátu byl vývoj monopolů silně ovlivněn celkovým ekonomickým vývojem, jehož charakteristickým rysem byl úpadek otroctví a rozklad otrokářského výrobního způsobu.

Tomuto rozkladu nemohlo pochopitelně zabránit ani posilování monopolů ve III.-IV. století, ani naopak jejich postupné omezování v V. století n.l.

Otrokářská ekonomika, otrokářské výrobní vztahy se přežily a byly odsouzeny k neodvratnému zániku. A s nimi pochopitelně i ony instituce - jako monopoly - které byly produktem těchto výrobních vztahů a plnily v jejich rámci svou konkrétní historickou úlohu.

---

<sup>162)</sup> OGIS, II, 572.

<sup>163)</sup> R o s t o w z e w, Gesellschaft und Wirtschaft, I, str. 121n.

<sup>164)</sup> Tiberius, 30.71.

<sup>165)</sup> R o s t o w z e w, Gesellschaft und Wirtschaft, II, str. 193.

## Závěr

Monopoly, jako jedna z nejpozoruhodnějších starověkých institucí, existovaly v řadě států.

Největšího rozmachu dosáhly monopoly v Egyptě za Ptolemaiovců.

Ptolemaiovské monopoly, pronikající hluboko do hospodářství země (do výroby, obchodu, služeb a částečně i do zemědělství) byly velmi početné. Patřily mezi ně zejména monopol olejný, solný, horní, mincovní, bankovní, pivovarnický, textilní, sodný, na purpur, kamenec, papyrus, lázeňský, na vonné látky a koření, barvířský, valchářský atd. Některé z nich (jako olejný, solný, bankovní) byly **a b s o l u t n í**. To znamená, že kromě státu či jím pověřených subjektů (fyzických osob, chrámů, korporací) nikdo jiný nesměl danou činnost provozovat. Jiné monopoly (jako např. lázeňský, kožedělný) nedosahovaly takové intenzity, nevylučovaly danou výrobu či službu vně monopolu, **n e m ě l y** absolutní povahu. Monopoly zasahující všechna nejdůležitější odvětví hospodářské činnosti, sloužily především ekonomickým zájmům státu, jemuž měly zabezpečit trvalý zdroj příjmů do státní pokladny a napomáhat k dosažení hospodářské soběstačnosti.

Začlenění Egypta do římského imperia a zejména "Římský mír" vytvořily pro egyptské hospodářství i pro monopoly nové podmínky. Za Oktaviána Augusta i jeho nástupců i v I. a II. stol. dochází v Egyptě - kde dosud byly státní zásahy do hospodářství velmi intenzivní - k uvolnění monopolní soustavy a ke zmírnění státní kontroly. Řada monopolů však trvá - byť i ve zmírněné podobě - dále.

K novému posílení monopolů v římském Egyptě dochází však už na přechodu od principátu a dominátu. Ve III. a IV. století monopolní soustava v celém římském impériu, tedy i v Egyptě, sílí. V V. století naopak dochází postupně k jejich omezování a potlačování.

Zhroucení otrokářského způsobu výroby mělo za následek i zánik monopolů jako instituce, vytvořené a používané v rámci tohoto výrobního způsobu.

## Seznam zkratk

- BGU - Ägyptische Urkunden aus den königlichen (staatlichen) Museen zu Berlin, Vyd. U. Wilcken - W. Schubart - E. Kühn aj., I-IX, Berlin, 1895 - 1937.  
BL - Berichtigungsliste der griechischen Papyrusurkunden aus Ägypten. Vyd. F. Preisigke, I, Berlin-Leipzig 1922; II. 1-2, vyd. F. Bilabel, Heidelberg, 1931-1935.

- DBODOR - Diodori Bibliotheca Historica. Vyd. L. D i n d o r f, I. 1, Leipzig, 1828.
- MO - P.M. M e y e r, Griechische Texte aus Ägypten. II.Ostraka der Sammlung Deissmann, Berlin, 1916.
- OGIS - W. D i t t e n b e r g e r, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae, I - II, Leipzig, 1903-1905.
- O. STRASSB. - P. V i e r e c k, Griechische und griechischdemotische Ostraka der Universitäts - und Landesbibliothek zu Strassburg im Elsass. I. Texte. Berlin 1923.
- P. AMHERST - B.P. G r e n f e l l - A.S. H u n t, The Amherst Papyri, I - II, London, 1900-1901. I.díl neobsahuje ptolemaiovské papyry.
- P. ASHMOLEAN - J.P. M a h a f f y, On new papyrus fragments from the Ashmolean Museum at Oxford. TRANSACTIONS OF THE IRISH ROYAL ACADEMY, 31/1898.
- P. CAIRO - B.P. G r e n f e l l - A.S. H u n t, Greek Papyri. Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 10001-10869. Oxford, 1903.
- P. CAIRO ZEN. - C.C. E d g a r, Zenon Papyri, I-IV. Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 59001-59800. Káhira, 1925-1931.
- P. CAIRO ZEN. MICH. - C.C. E d g a r, Zenon Papyri in the University of Michigan Collection. UNIVERSITY OF MICHIGAN STUDIES. Hum. Series, XXIV, Ann Arbor, 1931.
- P. FAY. - B.P. G r e n f e l l - A.S. H u n t aj., Fayum Towns and their Papyri. London 1900.
- P.FRANK. - H. L e w a l d, Griechische Papyri aus dem Besitz des Rechtswissenschaftlichen Seminars der Universität Frankfurt. SITZUNGSBERICHTE DER HEIDELBERGER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, Ph.-Hist. Kl., 14. Abh., 1920.
- P. HALL. - D i k a i o m a t a. Auszüge aus Alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus des philologischen Seminare der Universität Halle (Pap. Hal. 1) mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung. Vyd. Graeca Halensis, Berlin, 1913.
- P. HIB. - B.P. G r e n f e l l - A.S. H u n t, The Hibeh Papyri, I, London, 1906.
- P. LILLE - P. J o u g u e t - P. C o l l a r t aj., Papyrus grecs. I, fasc. 1 - 3, Paris, 1907-1928.
- P. PETRIE I, II, III - J.P. M a h a f f y, The Flinders Petrie Papyri with Transactions, commentaries etc., I - II, Dublin, 1891-1893; P. M a h a f f y - J.G. S m y l y, III, Dublin, 1903.
- P. RYL. - J.M. J o h n s o n - T. M a r t i n aj., Catalogue of the Greek Papyri in the John Rylands Library at Manchester. 1915.
- P. TEBT. - Papyri from Tebtunis. I., Vyd. A.E.R. B o a k; II., Vyd. E.M. H u s e l m a n - A.E.R. B o a k - W.F. E g e r t o n. UNIVERSITY OF MICHIGAN STUDIES, Hum. Series, XXCIII-XXIX, Ann Arbor, 1933-1944.
- PSI - Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei Papiri greci e latini in Egitto. I - IX. Papiri greci e latini. Vyd. G. V i t e l l i - M. N o r s a, Firenze, 1912-1935.
- SB - Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, I-II. Vyd. F. P r e i s i g k e,

- Strassburg, 1915, Berlin-Leipzig, 1922; III-IV vyd. F. B i l a b e l, Berlin-Leipzig, 1926, Heidelberg, 1931-1934.
- STRABÓN - The Geography of Strabo. S anglickým překladem vyd. H.L. J o n e s, VIII, London - New York, 1932.
- SUETONIUS - G. S u e t o n i u s Tranquillus, Životopisy dvanácti císařů, Praha 1966.
- TAIT OSTR. I - J.G. T a i t, Greek Papyri in the Bodleian Library and various other Collections, I, London, 1930.
- BODL. - Pt. I. Ostraca of the Ptolemaic Period in the Bodleian Library.
- PETR. - Pt. III. Ostraca in Professor Sir W.M. Flinders Petrie's Collection at University College, London.
- Cambr. - Pt. IV. Ostraca in the Cambridge University Library.
- THEOPHRASTOS - T h e o p r a s t o s. Opera... omnia. Vyd. W.F. W i m m e r, Paris, 1866.
- UPZ - U. W i l c k e n, Urkunden der Ptolemäer Zeit. Ältere Funde, I-II. 2, Leipzig-Berlin, 1927-1937.
- WO - U. W i l c k e n, Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien, II, Leipzig-Berlin, 1889.

# MONOPOLIES IN HELLENISTIC AND ROMAN EGYPT UNTIL THE END OF THE 2nd CENTURY A. D.

Stanislav Baltk

## Summary

Monopolies as one of the most remarkable institutions of Antiquity existed in a number of states, but they attained their greatest expansion in Egypt under the Ptolemaic Dynasty.

The Ptolemaic monopolies which were deeply entrenched in the country's economy - in production, commerce, services and to some extent also in agriculture - were numerous. They included in particular the oil monopoly (ἐλαϊκή), the salt monopoly (ἄλική), the mining (μέταλλα), minting (νομίσματα), banking (τράπεζα), beer-brewing (ζυτηρά), textile (ἐριηρά, ὀθονιηρά, στύπιον), soda (νιτρική), purple (πορφυρική), allum (στυππηρία), papyrus (χαρτερά), bath (βαλανεῖα), aromatic essence and spice (ἀρώματα), dyeing (βαφική), felt (γναφική, στιβική) and many other monopolies. Some of them - such as the oil, ἐλαϊκή, salt, ἄλική, or banking, τράπεζα, monopolies - were absolute, which means that besides the state or subjects authorized by the state (individuals, temples, corporations) nobody else could engage in the respective activities. Other monopolies - for example the bath, βαλανεῖα, or the leather-working, δερματηρά, monopolies - did not attain such intensity, did not preclude the given production or services outside the monopoly, and these were not of an absolute nature. The monopolies, which covered all the most important spheres of economic activity, served primarily the economic interests of the state. They were designed to provide a steady source of income for the state treasury and to promote economic autarchy.

Egypt's incorporation in the Roman Empire and in particular the Pax Romana created new conditions for the Egyptian economy and for the monopolies. Under the rule of Octavianus Augustus and his successors in the 1st and 2nd centuries A.D. also Egypt - where state intervention in the country's economy had been very intensive thus far - the monopoly system weakened, just as state control. Nevertheless, a number of monopolies persisted, although in a less strict form.

However, monopolies in Roman Egypt once again grew in strength already in the period of transition from the principate to the dominate.

In the 3rd and 4th centuries the monopoly system was consolidated throughout the Roman Empire, including Egypt. On the other hand, in the 5th century monopolies were gradually restricted and suppressed.

The collapse of the slave system of production naturally also resulted in the extinction of the monopolies as an institution created and utilized within the framework of that system.

[...]

[...]

[...]

[...]

[...]